

Milan Ževart

Oris raziskovalne dejavnosti dr. Toneta Ferenca

V tem prispevku, ki ga pišem pred življenjskim jubilejem znanstvenega svétnika, rednega univerzitetnega profesorja in arhivskega svétnika dr. Toneta Ferenca in ki sovpada s štiridesetletnico objave njegove prve znanstvene razprave, bom predstavil Ferenca predvsem kot raziskovalca in opozoril na dejavnost, ki je v najtesnejši zvezi z njegovim znanstvenim delom na področju zgodovine.

Kljub temu da sem večino Ferencéevih del sproti prebiral in o nekaterih napisal tudi recenzije in ocene ter s Ferencem sodeloval pri nekaj delih, dvomim, ali bom lahko v tem prispevku dovolj celovito in tehtno prikazal rezultate njegovega raziskovalnega dela in njihov pomen za slovensko zgodovino. Pisanje o Ferencéevem delu je težavno predvsem zaradi velikega obsega njegovega dela in velikega števila njegovih objav. Ferenc sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki so največ ustvarili, oziroma ki imajo najbogatejšo bibliografijo. Po podatkih, ki so objavljeni v bibliografijah sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, v Prispevkih za novejšo zgodovino (dalje PNZ) in v Ferencévi bibliografiji za leto 1966, Ferencéva bibliografija obsega 646 enot. Ferencéva bibliografija obsega številne samostojne publikacije, znanstvene razprave, strokovne članke, objave virov, poročila in ocene ter druge prispevke. Ob navedenem številu bibliografskih enot pa je treba upoštevati še to, da je bil Ferenc član uredniških odborov znanstvenih in strokovnih časopisov ter samostojnih publikacij oziroma zbornikov. Pri Ferencéevih objavah ne gre le za njihov velik obseg, ampak tudi za kakovost. Zato bom več pisal o Ferencéevih najpomembnejših delih, za ilustracijo njegovega opusa pa navedel le še nekaj prispevkov. Tisti, ki bi hoteli več podatkov o Ferencéevih objavah, bodo morali podatke poiskati v navedenih bibliografijah.

Ferenca ni pritegovala bolj abstraktna ali teoretična problematika zgodovino-pisja, je pa kar dosti govoril in pisal o problematiki, stanju in perspektivah slovenskega zgodovino-pisja za obdobje 1941-1945 in pri tem v raznih obdobjih ocenjeval njegove rezultate, pomanjkljivosti in nakazoval bodoče naloge. Oktobra 1986 je v uvodni besedi pri razpravi o slovenskem zgodovino-pisju v Tolminu povedal, da se ni treba sramovati tega, kar je bilo opravljeno pri raziskovanju okupacije in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem in pri objavljanju virov za to obdobje. Upoštevajoč vse pisanje o narodnoosvobodilnem boju pa je opozoril na nesorazmerje med kvantiteto in kvaliteto do tedaj objavljenih prispevkov. Navedel je slabosti raznih del in med drugim pretirano povzdigovanje skupin in posameznikov in veliko prizanesljivost pri obravnavi napak, ki jih je zagrešila partizanska stran. Zagovarjal je potrebo po raziskovanju na krajevni in pokrajinski ravni in na ravni "vrhunske politične in diplomatske dejavnosti" (*Zgodovino-pisje na Slovenskem danes. Okrogla miza v Tolminu*, 2. 10. 1986. *Problemi in diskusija. Zgodovinski časopis - dalje ZČ - 1987, št. 1*). Sodeloval je z drugimi vidnimi slovenskimi zgodovinarji pri razpravi o vprašanju koncepta zgodovino-pisja (*Anthropos*, 1977. *Vprašanje o konceptu stroke - zgodovine. Podlaga za razpravo na Filozofski fakulteti v Ljubljani*). Ferenc je svoj odnos do zgodovine in dela zgodovinarjev ter še

zlasti zgodovinopisja Slovencev za obdobje 1941-1945 pojasnil v več razgovorih z zgodovinarji in novinarji. Pri tem je razložil svoje poglede na možnosti zgodovinske znanosti pri ugotavljanju resnice o preteklosti glede na stanje virov, zlasti virov prve roke in primarnih virov, z ozirom na sposobnost zgodovinarja pri spraševanju in kritični presoji virov in povezave zgodovinarjeve raziskave s celotno družbeno stvarnostjo ter ločevanja pomembnega od manj pomembnega. Poudaril je tudi, da ni nepomembna časovna odmaknjenost v odnosu do dogajanj, ki jih zgodovinar obravnava, in s tem v zvezi povedal tudi tole: "Sam zase priznam, da kot žrtev 2. svetovne vojne oziroma nacistične okupacije, ki mi je prekinila študij in me kot tako imenovanega Schutzangehörige obsodila na poveljno sterilizacijo, ne morem gledati na okupacijo tako ravnodušno kot morda šele po vojni rojeni zgodovinar. Sem namreč pripadnik naroda, ki so ga okupatorji obsodili na smrt." (*Slovenci med 2. svetovno vojno. Zadnje besedo bo imela zgodovina. Svobodna misel*, 12. 4. 1966, št. 7 str. 19). Sicer pa je Ferenčevo ocenjevanje pozitivnih rezultatov NOB in tudi njegovih napak razvidno iz njegovih del in med drugim tudi iz znanstvenega poročila *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955*, katerega soavtor je bil (*Ljubljana 1995*). Ob svoji 65-letnici je Ferenc v razgovoru z mag. Dragom Novakom odpor proti okupatorjem ocenil za "legalno in legitimno dejanje" in čas narodnoosvobodilnega boja za pomembno obdobje slovenske zgodovine, a dodal, da mora biti njegova podoba čim bolj resnična (*Zgodovina v šoli*, 1992, št. 3, str. 48-49).

Svoj pogled na delo zgodovinarja je Ferenc na kratko označil tudi takole: "Zgodovinar ni dušebrižnik, ni tožilec, ne odvetnik, temveč iskalec resnice, ki so mu podlaga zgodovinski viri." S tem v zvezi je tudi njegova trditev, da zgodovinar ne more biti moralist in da njegova naloga ni obtoževati ali zagovarjati dejanj njihovih tvorcev, temveč ugotavljati dejstva z vzroki in posledicami. Omeniti velja tudi, da se Ferenc ne strinja z znano oznako zgodovine kot učiteljice življenja. Če ne upoštevamo napredka znanosti in tehnike oziroma civilizacije nasploh, ki so se izpopolnjevale skozi stoletja, upoštevamo pa to, kar se je dogajalo še v 20. stoletju, se lahko s Ferencem strinjamo. Strinjamo se lahko s tem, kar je Ferenc v neki drugi zvezi prosto po Shakespearu citiral: "Zlo koti se iz zla brez nehanja", kar je tudi naslov enega od njegovih razgovorov z novinarji (*Večer*, 27. 8. 1992, št. 8).

Navedli smo nekaj Ferenčevih presoj slovenskega zgodovinopisja za obdobje 2. svetovne vojne in nekaj njegovih opredelitev vloge zgodovinarja. Pomembno pa je predvsem Ferenčevo znanstveno raziskovanje, pomembni so rezultati tega raziskovanja. Vsekakor tako številna in kakovostna dela, kot jih je doslej objavil dr. Ferenc, nastanejo le, če avtorju ni žal ne truda ne časa, če raziskuje temeljito in če dela z dobro metodo ter če svoje teme obravnava s poznavanjem širšega okvira dogajanj. Potreben je seveda tudi talent.

Osnovna značilnost Ferenčevega raziskovanja in pisanja pa je v tem, da temelji na vztrajnem in sistematičnem zbiranju virov, na obvladovanju velikih količin zgodovinskega gradiva ter na skrbnem in kritičnem pretresu virov. Leta 1987 je Ferenc povedal, da za vsako svojo monografijo zbira gradivo nekaj let, tudi deset ali več let, in to po vseh mogočih arhivskih in drugih ustanovah. Povedal je, da bi šel po gradivo tudi v pekel, če ga tam ne bi prej skurili. Izjavil je: "Če je podoba, ki sem jo naslikal jaz, popolnejša in natančnejša, je to predvsem rezultat širšega zbiranja zgodovinskih virov in tudi moje nagnjenosti k čim popolnejši ponazoritvi

dogajanj" (*Narodnoosvobodilni boj na rešetih. Komunist*, 18. 9. 1987, št. 38, str. 8-9). Vire za svoje raziskave je Ferenc zbiral osebno tudi v mnogih tujih arhivih - v Zagrebu, Beogradu, Moskvi, Varšavi, Berlinu, Potsdamu, Bonnu, Koblenzu, Münchnu, Rimu, Londonu in Washingtonu.

Velika večina Ferencovih del obravnava obdobje 1941-1945 na Slovenskem. V že omenjenem razgovoru ob svoji 65-letnici je Ferenc izjavil, da je že pred diplomo sklenil, da se bo posvečal raziskovanju najnovejše zgodovine, in to predvsem zgodovine 2. svetovne vojne na Slovenskem od 1941-1945. Temu obdobju je ostal zvest. S tem v zvezi velja omeniti, da je Ferenc prvi slovenski zgodovinar, ki je doktoriral s temo iz obdobja 1941-1945, in to v Beogradu leta 1965. S svojimi raziskavami pa je Ferenc segel tudi v obdobje pred leto 1941 in v obdobje neposredno po koncu 2. svetovne vojne v Evropi. Pri posegih v čas pred letom 1941 je obravnaval predvsem teme, ki so povezane z dogajanjem na Slovenskem v času okupacije in odpora proti njej in še zlasti v zvezi s svojimi obravnavami okupacije in nacistične raznarodovalne politike na Slovenskem. Med drugim je v svoji monografiji o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji od 62. do 131. strani obravnaval ponemčevanje slovenskega ozemlja skozi stoletja. Objavil je tudi razpravo *Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. leta* (ZČ, 1975, št. 3-4, str. 219-246). Med Ferencovimi objavami virov je tudi poročilo o razmerah na Kočevskem spomladi 1939, ki ga je našel v arhivskem fondu nemškega konzulata Ljubljana, v Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu (ZČ, 1994, št. 1). S knjigo *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* (Ljubljana, 1977) je prav tako posegel v čas pred aprilom 1941. Pri tej knjigi gre za kar obsežno pisanje o tigrovcih (280 strani), ki pa po izidu ni dobila priznanja, ki sem ga podpisani predlagal. Za čas po kapitulaciji Nemčije Ferenc preučuje usodo domačih nasprotnikov komunistov, Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja po njihovem umiku iz Slovenije. Velja tudi omeniti, da je Ferenc dogajanja na Slovenskem v času okupacije in osvobodilnega boja obravnaval v povezavi s širšimi dogajanjem.

Pri raziskovanju obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem se je Ferenc posebej posvečal preučevanju okupacijskih sistemov in raznarodovanju Slovencev v času okupacije, partizanske oblasti in uprave ter graditvi slovenske državnosti med vojno, dosti pa je pisal tudi o vojaških dogajanjih oziroma o vojskovanju partizanov in okupatorjev na Slovenskem. S tem v zvezi so ga zanimala tudi vprašanja kolaboracije. Veliko je pisal tudi o zločinih okupatorjev na Slovenskem v njihovem boju proti osvobodilnemu gibanju. Sicer pa je bila nacistična raznarodovalna politika kot celota, ki jo je Ferenc temeljito obravnaval, velik zločin. Bil je prvi in pravzaprav edini zgodovinar, ki je napisal razpravo o nacistični "evtanaziji" v Sloveniji 1941, oziroma o ubijanju duševno bolnih in onemoglih ljudi in pri tem na začetku razprave prikazal nacistično evtanazijo v Nemčiji. Ugotovil je, da so nacisti od maja do junija 1941 usmrtili okoli 583 oseb iz slovenske Štajerske (*Prispevki za zgodovino delavskega gibanja - odslej PZDG*, 1975-1976, št. 1-2). Poleg Ferencove obravnave o nacistični evtanaziji za območje slovenske Štajerske najdemo v literaturi le še omembe o usodi duševno bolnih in onemoglih oseb iz Mežiške doline in območja Dravograda.

Če upoštevamo dosedanje Ferencovo raziskovanje slovenske zgodovine v letih 1941-1945, je treba najprej predstaviti njegovo preučevanje okupacijskih sistemov

in raznarodovalne politike v Sloveniji. Gre za temi, ki sta med seboj najtesneje povezani. Prva Ferenčeva razprava o nacističnem okupacijskem sistemu v Sloveniji je bila objavljena v francoščini (*Le systēme d'occupation des nazis en Slovenie 1941-1945*, v: *Les systēmes d'occupation en Yugoslavie 1941-1945*, Belgrade 1963). Predvsem nemški okupacijski sistem v tistem delu Slovenije, ki si ga je Nemčija prisvojila aprila 1941, je Ferenc obravnaval v širšem okviru, in to v primerjavi z okupacijskimi sistemi in ponemčevalnimi ukrepi v tistih deželah, ki jih je Nemčija zasedla od leta 1938 naprej, in to predvsem v primerjavi z ravnanjem nacistov v vzhodnih francoskih pokrajinah, na Češkem, Poljskem in v okupiranih predelih Sovjetske zveze. Tudi tega prikaza okupacijskih sistemov in nacističnih raznarodovalnih priadevanj Ferenc ni napisal le na osnovi literature, ampak je opravil tudi obsežno raziskovalno delo s preučevanjem virov. Največ je Ferenc pisal o okupacijskem sistemu in ponemčevalnih ukrepih nacistov na slovenskem Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem južno od senžermenske meje. V zvezi s tem je treba najprej spregovoriti o temeljnem delu, o Ferenčevi monografiji z naslovom *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945* (Maribor, 1968, 857 str.). Ta monografija sodi med najpomembnejše Ferenčeve knjige. Lahko bi rekli, da je za zgodovino Slovencev v času okupacije najpomembnejše Ferenčevo delo. Upoštevati je namreč treba, da smo imeli pred to monografijo bolj malo razprav o temi, ki jo Ferenc v omenjeni knjigi obravnava, in da pred njo ni bilo celovite obravnave navedene teme. Gre za delo, ki razširja in pogloblja že načete probleme in hkrati popravlja marsikaj, kar je bilo že prej objavljeno. Ko sem pred izidom monografije kot recenzent poročal o njej, sem skušal dokazati, da gre za izredno temeljito in kakovostno delo, kar so po izidu knjige objavljena poročila in ocene potrdila.

Ko sem prebiral monografijo, so name napravili velik vtis avtorjeva temeljitost pri zbiranju in pretresu virov in širokopoteznost zasnove monografije, ki temelji na obsežnosti virov, ki jih je avtor poiskal v domačih in tujih arhivih. O tem priča tudi znanstveni aparat, ki ima kar 1934 opomb, številne opombe navajajo okoli 30 ali še več virov. Opombe pričajo tudi o tem, da je avtor pozorno preučil vso ustrezno literaturo, ki je bila na voljo. Dejstvo je, da o tem, kar vsebuje Ferenčeva monografija, niso kasnejše obravnave v ničemer spremenile bistva prikazov in ugotovitev v Ferenčevi monografiji, ki je leta 1979 izšla tudi v prevodu z naslovom *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*. Za ilustracijo temeljitosti Ferenčeve obravnave naj navedem to, da vsaj do leta 1979 z nemške strani ni nihče tako izčrpno obravnaval preselitve kočevskih Nemcev 1941-1942, kot je to storil Ferenc v omenjeni monografiji, četudi so v zahodni Nemčiji že pisali doktorsko disertacijo o tej temi.

V zvezi s knjigo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji je le treba omeniti, da je Ferenc za zbornik *Izgnanci* napisal obsežen prispevek z naslovom *Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno* (Ljubljana 1993, str. 19-107) in v njem obravnaval tudi vrnitev izgnancev v domovino.

Ferenc je preučeval tudi okupacijski sistem v tistem delu Slovenije, ki ga je aprila 1941 dobila fašistična Italija in ga preuredila v Ljubljansko pokrajino. Za poznavanje italijanske okupacije v Ljubljanski pokrajini je pomembna predvsem njegova obsežna razprava o italijanskem okupacijskem sistemu v Ljubljanski pokrajini v zborniku *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942*, ki ga na kratko

predstavljamo pri prikazu Ferencovih objav virov. O okupaciji osrednjega in zahodnega dela Slovenije je Ferenc pisal tudi v svoji prvi monografiji o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943 in v razpravi *Ustanovitev operacijske zone "Jadransko Primorje" jeseni 1943* (ZČ, 1965-1966) ter še v drugih prispevkih.

Precejšen del Ferencove bibliografije obsegajo dela, ki obravnavajo okupacijske sisteme in raznarodovalne ukrepe okupatorjev na Slovenskem in so bila objavljena doma, številna pa tudi v tujini. V teh delih je Ferenc dokazal za slovenski narod zelo pomembna dejstva. Naj navedemo nekatere njegove ugotovitve o okupacijskih sistemih in raznarodovanju.

Vsi trije okupatorji, ki so aprila 1941 zasedli Slovenijo, so nameravali uničiti slovenski narod kot etnično enoto. S tem v zvezi sta bili osnovni značilnosti okupacije Slovenije aneksionizem in raznarodovanje, a tudi temeljito razkosanje slovenskega narodnega ozemlja na več upravnih enot. Ena od značilnosti okupacije je bilo tudi neupoštevanje tedaj veljavnega mednarodnega vojnega prava in kruto nasilje okupatorjev. Najhitreje je hotel opraviti etnocid nad Slovenci nemški okupator, in to z množičnim izganjanjem Slovencev, množično naselitvijo Nemcev na slovenska tla ter s ponemčevanjem Slovencev, ki so še ostali v domovini. Glavna naloga nemške civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem je bila ponemčenje teh dežel. Nacisti v nobeni od drugih dežel, ki jih je zasedla Nemčija, niso nameravali izgnati tolikšnega dela prebivalstva kot iz Gorenjske, Štajerske, Mežiške doline in območja Dravograda, in to kar v petih mesecih 1941. leta. Nameravali so izgnati vsakega tretjega Slovenca. Zaradi vojno gospodarskih razlogov, prometnih ovir in zaradi oboroženega odpora slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov ter še zaradi drugih razlogov izгона Slovencev v tako velikem obsegu med vojno niso mogli uresničiti. Zaradi izгона in pobegov pred izgonom pa je moralo na omenjenem območju zapustiti svoje domove okoli 80.000 Slovencev, kar pomeni, da je bil v primerjavi z deportacijami v drugih po Nemčiji okupiranih deželah, izgnan največji odstotek ljudi - okoli 10%. Viri, ki jih je našel Ferenc, dokazujejo, da bi nacisti, če bi zmagali, nadaljevali z izgoni Slovencev v vzhodno Evropo in opravili bolj množično nemško kolonizacijo na Slovenskem, kot so jo lahko med vojno. Narodnoosvobodilni boj je oviral, preprečeval in marsikje za daljši ali krajši čas onemogočil raznarodovalne ukrepe okupatorjev in uničeval že dosežene rezultate raznarodovalnih prizadevanj.

V svojih delih o okupacijskih sistemih Ferenc obravnava tudi prizadevanje okupatorjev, da bi za svoje vojne potrebe izkoristili čim več ljudskih sil in gmotnih sredstev in s tem v zvezi je Ferenc med prvimi pisal o prisilni nemški mobilizaciji Slovencev ter o njej objavil več dokumentov.

Drugi sklop Ferencove bibliografije so monografije, razprave in drugi prispevki o odporu proti okupatorjem na Slovenskem. V tem sklopu predstavlja posebno vsebinsko enoto obravnava partizanske uprave in oblasti ter graditev slovenske državnosti med vojno. Pri obravnavi osvobodilnega boja gre za dela, ki obravnavajo celotno slovensko ozemlje, posamezne pokrajine, manjša območja in posamezne kraje.

Če upoštevamo Ferencove knjige, ki imajo značaj monografij in sodijo v omenjeni vsebinski sklop Ferencovih del, imajo le-te nekaj nad 3100 strani. Če bi upoštevali vse samostojne publikacije, in to tiste, katerih avtor je bil Ferenc in

tiste, pri katerih je bil soavtor, ter razprave, bi bilo število strani Ferenčevih del o odporu proti okupatorjem precej večje. To so monografije o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943, o Primorski pred vseljudsko vstajo jeseni 1943 in prve tri knjige monografije *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*, o katerih bomo na kratko spregovorili. Če bi navedenim monografijam prišteli še knjigo o nacistični raznarodovalni politiki, ki tudi vsebuje podatke o NOB in okupatorjevih ukrepih proti njemu, potem imajo Ferenčeve monografije nekaj manj kot 4000 strani. Te podatke smo navedli zato, da si lažje predstavljamo, kako veliko delo je opravil, če upoštevamo, da besedila temeljijo na neutrudnem iskanju in preučevanju virov.

Pri prikazu Ferenčevih monografij o političnih in vojaških dogajanjih na Slovenskem 1941-1945 se moramo najprej ustaviti pri njegovi prvi monografiji *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943 (Maribor 1967, 726 str.)*. O tej svoji knjigi je Ferenc v Uvodu zapisal, da v marsičem še ni zgodovinska sinteza obravnavanega obdobja, temveč bolj razprava o posameznih pomembnih dogodkih v Sloveniji ob kapitulaciji Italije in takoj po njej, in to zaradi pomanjkanja ustreznih virov in ker ob njeni pripravi del ohranjenega gradiva še ni bil dostopen in ker tedaj še ni bilo na voljo izčrpnih razprav o narodnoosvobodilnem boju za obdobje pred kapitulacijo Italije oziroma za obdobje od spomladi do jeseni 1943. V omenjenem Uvodu je Ferenc tudi zapisal, da marsikaterega dogodka tedaj, ko je pisal monografijo, še ni bilo mogoče zanesljivo ovrednotiti.

V zvezi z navedeno Ferenčevo oznako svoje knjige velja omeniti, da poročila in ocene obravnavano knjigo ocenjujejo kot tehtno monografijo, črnogorski zgodovinar dr. Vlado Strugar pa je v svoji oceni velike monografije Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 Ferenčevo monografijo o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943 prištel med pet najpomembnejših knjig o vojni in revoluciji v Jugoslaviji in tem dodal še monografijo, ki jo je ocenjeval (*Jugoslovenski istorijski časopis*, leto 1977, št. 1-2). Pri monografiji, ki jo je Strugar ocenjeval in je doživela tri izdaje (Ljubljana, 1976, 1977 in 1978) je Ferenc sodeloval kot recenzent, kot član uredniškega odbora in kot avtor dela besedila, in to o zasedbi in razkosanju slovenskega ozemlja aprila 1941, o okupacijskih sistemih v Sloveniji, o raznarodovalnih ukrepih okupatorjev, o kapitulaciji Italije, razoroževanju italijanske vojske, nastanku velikega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem in o vojaških in političnih dogajanjih jeseni 1943 in v tem okviru o drugem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije in Slovincih (skupaj okoli 129 strani). Eno od resnih ocen o obravnavani Ferenčevi monografiji je napisal zgodovinar Lojze Penič. Povedal je, da je dr. Ferenc v marsičem dopolnil in popravil dotedanje obravnave narodnoosvobodilnega boja tega obdobja in marsikaj prikazal v novi luči, hkrati pa navedel nekaj manj pomembnih vsebinskih spodrseljajev, ki jih je po ocenjevalčevem mnenju avtor monografije prevzel po napačnih podatkih v virih in dotedanji literaturi (*Dialogi*, 4 (1968), 9, str. 474-477). Tudi v knjigi o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943 je Ferenc zlasti s prvim poglavjem o zlomu osi Rim-Berlin prikazal širši okvir dogajanj na Slovenskem. V drugem poglavju z naslovom Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji pred kapitulacijo Italije pa je navedel tisto, kar je bilo pomembno za razumevanje dogajanj neposredno pred omenjeno kapitulacijo.

Obdobje, ki ga Ferenc obravnava v svoji monografiji o kapitulaciji Italije in NOB jeseni 1943, je bila tudi tema njegove diplomske naloge na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1956, za katero je prejel študentsko Prešernovo nagrado. Marsikaj, kar je Ferenc obravnaval v omenjeni knjigi, je v svojih delih kasneje še poglobil in natančno pojasnil; med drugim v drugi knjigi monografije o ljudski oblasti na Slovenskem 1941-1945. Usodo oboroženih pripadnikov formacij osvobodilnemu boju nasprotnega tabora, t.i. belogardistov in četnikov, ki so jih partizani ujeli jeseni 1943, pa še preučuje.

Kot v mnogih razpravah in več svojih knjigah Ferenc obravnava celotno slovensko etnično ozemlje tudi v prvih treh knjigah monografije z naslovom *Ljudska oblast na Slovenskem*, če izvzamemo Prekmurje, ki pa ga bo vsekakor zajel v naslednjih knjigah omenjene monografije. Prva knjiga s podnaslovom *Država v državi*, je izšla leta 1987, druga knjiga s podnaslovom *Narod si bo pisal sodbo sam* leta 1985, tretja knjiga s podnaslovom *Mi volimo* pa leta 1991, četrta in peta knjiga naj bi po avtorjevi zasnovi obravnavali partizansko samoupravo na raznih področjih in priprave za prevzem oblasti in prevzem oblasti na slovenskem ozemlju, kar pomeni, da ne bosta obravnavali tistih ukrepov za prevzem oblasti, ki jih obravnavajo že objavljene knjige monografije. V zvezi z naslovom monografije naj spomnimo na to, da je bila med vojno najbolj pogosta oznaka oblasti, ki se je rojevala med vojno, narodna oblast. Tako se je tedaj označevala večina organov te oblasti in predvsem narodnoosvobodilni odbori. Upoštevati pa je treba tudi to, da so dalj časa kot narodnoosvobodilni odbori opravljali nekatere oblastne funkcije v večji ali manjši meri odbori Osvobodilne fronte in da so volitve narodnoosvobodilnih odborov ponekod, na primer na Štajerskem, v precejšnji meri pomenile nepotrebno trošenje energij osvobodilnega gibanja, saj so lahko tam in še na nekaterih območjih narodnoosvobodilni odbori delovali le krajši čas. Pripomnili bi lahko tudi to, da je marsikaj potekalo mimo organov ljudske oblasti in to zlasti na območju blizu vodstva osvobodilnega gibanja. Organi ljudske oblasti niso bili načrtovani in uvedeni le zaradi potreb osvobodilnega gibanja med vojno, ampak tudi zaradi povojne ureditve. Tako lahko sklepamo tudi po Ferencem razpravljanju o partizanski upravi in oblasti.

Na kratko bi vsebino doslej objavljenih treh knjig lahko opredelili z ugotovitvijo, da Ferenc v njih obravnava organe partizanske oblasti na vseh nivojih ter njihovo rojevanje in dejavnost, graditev slovenske državnosti med vojno in s tem v zvezi odnose med slovenskim osvobodilnim gibanjem in jugoslovanskim vodstvom tega gibanja ter bistvene posebnosti nastajanja nove oblasti na Slovenskem v primerjavi z njihovim razvojem in delovanjem v drugih predelih Jugoslavije. Tudi pri knjigah o ljudski oblasti moramo povedati, da jih je Ferenc na široko zasnoval oziroma da je upošteval tista širša dogajanja, ki so vplivala na plime in oseke delovanja partizanske oblasti, ki se je ob okupatorjevi in kolaboracionistični uveljavljala v času vojne. Tako je Ferenc v prvi knjigi upošteval, da sta lahko nova oblast in uprava nastajali le iz organizacij Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je s svojimi odbori pokrila slovensko ozemlje; zato je najprej opisal njeno ustanovitev, njeno organizacijsko strukturo in njen program. V drugem poglavju prve knjige, v kateri obravnava partizansko oblast od spomladi do jeseni 1942, je imel avtor dve možnosti, in sicer da gre *in medias res* ter po kratkem uvodu o nastanku osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini začne obravnavati

delovanje organov partizanske oblasti na tem območju ali pa da temeljiteje prikaže tudi nastanek od okupatorjev osvobojenega ozemlja. Ferenc se je odločil za drugo možnost in ni obravnaval le partizanske oblasti, ampak tudi vojaška dogajanja, ki so povzročila umik okupatorja iz velikega dela Ljubljanske pokrajine in uničenje osvobojenega ozemlja. Tako smo s tretjim poglavjem prve knjige dobili najbolj celovito obravnavo velike italijanske ofenzive na Notranjskem in Dolenjskem leta 1942. Avtor je vsekakor ravnal tako, kot je, zaradi tesne povezanosti vojaških in političnih dogajanj oziroma vpliva vojaških operacij na delovanje partizanske oblasti in uprave in zaradi tega, ker mu je pritegnitev dotlej neuporabljenih virov omogočala pomembno dopolnitev in tudi popravke dotedanje literature. Sicer pa je Ferenc v uvodni besedi v prvi knjigi zapisal: "Razvoj ljudske oblasti in slovenske državnosti sem skušal uokviriti v pregled vojaških in političnih razmer, ki so razvoj pospeševale ali ovirale." V tretji knjigi s podnaslovom *Mi volimo* je Ferenc med drugim izredno natančno obravnaval volitve krajevnih in višjih narodnoosvobodilnih odborov od spomladi do jeseni 1944 in ugotovil, da so v tem času izvolili več kot 867 krajevnih in 31 okrajnih narodnoosvobodilnih odborov, 7 okrožnih izvršilnih odborov, na Primorskem pa tudi pokrajinski narodnoosvobodilni odbor, in to tudi zaradi zunanjepolitičnih razlogov oziroma zaradi priključitve slovenskega Primorja matični domovini. Natančno je Ferenc prikazal tudi usposabljanje kadrov za delovanje partizanske oblasti in uprave. V večji meri kot v prvi in drugi knjigi monografije o ljudski oblasti Ferenc v tretji knjigi navaja oziroma citira izbrane odlomke iz poročil, zapisov in pričevanj.

V zvezi s prvo knjigo obravnavane monografije je treba povedati še tole. Ferenc je veliko pisal o zločinih okupatorjev na Slovenskem. V prvi knjigi monografije o ljudski oblasti 1941-1945 pa je opisal hude napake in celo zločine partizanske strani na Dolenjskem in Notranjskem leta 1942. Šlo je za t.i. vojvodstvo in samovoljo nekaterih partizanskih poveljnikov in drugih funkcionarjev, za njihov ravnodušen odnos do ljudi, sektaštvo, neutemeljene usmrtitve včasih popolnoma nedolžnih ljudi in krute načine njihovih usmrtitev. Ferenc ugotavlja, da je vodstvo NOB prepozno in ne dovolj ostro nastopilo proti tem za narodnoosvobodilni boj zelo škodljivim pojavom.

Naj besedo o treh knjigah monografije o ljudski oblasti zaključimo z ugotovitvijo, da so te knjige dale podobo velike organiziranosti osvobodilnega boja na Slovenskem. Pomembna je tudi ugotovitev, da je bila med vojno priznana suverenost slovenskega naroda s pravico do samoodločbe.

Ferenc je veliko pisal o NOB na Primorskem. Leta 1983 je izšlo njegovo najobsežnejše delo o osvobodilnem boju primorskih Slovencev, in to monografija *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada (Ljubljana 1983)*. Prvotno je Ferenc nameraval napisati monografijo o obeh Gregorčičevih brigadah, in to o 5. in 17. brigadi. Nato pa je zasnovo monografije spremenil oziroma razširil. To je storil zato, ker je šlo pri ustanovitvi 5. SNOUB oziroma Gregorčičeve brigade za prvo primorsko brigado in ker je bil osnova za njeno ustanovitev Južnoprimorski odred, a tudi zaradi novih virov, ki jih je zbral. Tako je nastala monografija, ki vsebuje pregled osvobodilnega boja primorskih Slovencev do pozne jeseni 1942 in bogato zgodovino tega boja v prvih mesecih leta 1943 ter temeljito zgodovino v naslovu monografije navedenih parti-

zanskih enot. Gre torej za delo, ki je in bo ostalo eno temeljnih del o osvobodilnem boju na Primorskem.

Ferenc že dolgo zbira gradivo za knjigo o sklepnih vojaških operacijah na Slovenskem 1945 in o drugih z njimi povezanih dogajanjih pred koncem vojne v Evropi in po kapitulaciji Nemčije. Prvo od svojih razprav o tej temi, ki so jim sledile še druge, pa je objavil že leta 1960 (*Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine. Kronika, 1960, št. 2, str. 65-80*). To temo je obravnaval tudi v samostojni brošuri *Osvoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani (Ljubljana 1985)* in v nekaj poročilih na posvetovanjih. V zvezi s Ferencčevimi obravnavami sklepnih operacij oziroma po Ferencu naj navedemo, da se je ob koncu vojne na Slovenskem znašlo osem armad iz štirih vojska. Vse slovenske pokrajine razen Prekmurja pa je osvobodila Jugoslovanska armada.

Ferenci vedno bolj priteguje problematika gospodarstva v času okupacije Slovenije 1941-1945. O tem pričata tudi razpravi iz leta 1996 o problemu raziskovanja gospodarstva pod okupacijo na Slovenskem med drugo svetovno vojno (*Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 649-655*), v kateri je osvetlil predvsem stanje virov za problematiko gospodarstva, in temeljita razprava o gradnji tovarne glinice in aluminija v Strnišču med drugo svetovno vojno (*Časopis za zgodovino in narodopisje - ČZN - 1996, št. 2, str. 26-56*). Sicer pa je Ferenc vprašanja gospodarstva obravnaval že prej, med drugim partizansko gospodarstvo v omenjenih knjigah monografije o ljudski oblasti. O gospodarstvu v Ljubljanski pokrajini pa je pisal v že omenjeni razpravi o italijanskem okupacijskem sistemu v zborniku *Fašisti brez krinke. V tujini je objavil razpravo o kmetijstvu in prehranjevanju v Sloveniji 1941-1945 (Österreichische Osthefte, Wien, 1989, str. 56-87)*.

Poleg obravnav širših tem je Ferenc objavil mnogo prispevkov o okupaciji in NOB v posameznih slovenskih pokrajinah, na manjših območjih in posameznih krajih. Veliko pozornost je posvetil dogajanjem na Primorskem oziroma osvobodilnemu boju primorskih Slovencev in med drugim napisal pregled tega boja od njegovih začetkov do osvoboditve (*Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945. Ljubljana 1974*). Prvi Ferencčevi objavljeni razpravi obravnavata *Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo (Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, 1957)* in splošno ljudsko vstajo v slovenskem Primorju septembra 1943 (*Borec, 1958, št. 9*). Tema prispevkoma so sledile številne razprave in članki o odporu primorskih Slovencev proti italijanski oblasti in nemškemu okupatorju in o sodelovanju slovenskega in hrvaškega osvobodilnega boja v Istri. S Primorsko v zvezi je tudi Ferencovo preučevanje in pisanje o odnosih med slovenskim narodnoosvobodilnim bojem in italijanskim odporniškim gibanjem in s tem v zvezi o vlogi nacionalnega vprašanja v teh odnosih. Ko je Ferenc zbral 21 svojih že objavljenih prispevkov o zločinih okupatorjev na Slovenskem in o drugih temah in jih združil v knjigo z naslovom *Satan, njegovo delo in smrt (Ljubljana, 1979, 490 str.)*, je vanjo vključil 12 takih prispevkov, ki obravnavajo Primorsko in slovensko Istro. Najobsežnejše Ferencovo delo oziroma monografijo o osvobodilnem boju primorskih Slovencev smo že navedli. Primorska je močno zastopana tudi v njegovih monografijah o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943 in o ljudski oblasti. Omenimo naj še, da je Ferenc pisal tudi o koncentracijskem

taborišču Rižarna v Trstu in kot izvedenec pričeval na sodnem procesu o zločinih in zločincih.

Že iz monografij, ki smo jih na kratko prikazali, je razvidno, da je Ferenc veliko pisal o dogajanjih v tistih slovenskih pokrajinah, ki si jih je aprila 1941 prisvojila Nemčija, in to največ o okupacijskem sistemu in raznarodovalni politiki. Ferenčeva bibliografija obsega mnogo razprav, strokovnih člankov in objav virov za omenjeno območje Slovenije. Z razpravo *Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu* (PZDG, 1974, št. 1-2) je Ferenc razširil in poglobil dotedanje vedenje o navedeni temi in potrdil, da so bile nemirne razmere na Gorenjskem, oziroma odpor Slovencev proti okupatorju glavni in tudi odločilni razlog za to, da so nacisti opustili formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k svojemu rajhu. Ferenc so zanimala značilnosti in posebnosti osvobodilnega boja na Gorenjskem (ZČ, 1977, št. 1-2, str. 119-131). Skupaj z M. Ževartom je obravnaval značilnosti in posebnosti fašistične okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem oziroma na območju okupatorjeve upravne tvorbe Spodnja Štajerska (ČZN, 1979, št. 1-2, str. 448-461). Številni so njegovi prispevki o Gorenjski. Med drugim je obravnaval vstajo na Gorenjskem leta 1941, napisal več prispevkov o dražgoški bitki in okupatorjevih zločinih na Gorenjskem, o ljudski oblasti v kamniškem okrožju leta 1944 in o polomu nacističnih raznarodovalnih prizadevanj na tem območju.

Število Ferenčevih prispevkov o slovenski Štajerski oziroma o območju okupatorjeve tvorbe Spodnja Štajerska je zelo veliko. Med prvimi razpravami, ki jih je Ferenc objavil, dve obravnavata Štajersko, in to razprava *Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem* (*Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, II, 1958, str. 81-156*) in razprava *Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo* (PZDG, 1960, št. 1, str. 69-124). Tu seveda ne moremo navesti niti vseh najpomembnejših Ferenčevih prispevkov o Štajerski v letih 1941-1945 in zato naj za ilustracijo navedemo le, da je napisal temeljit pregled narodnoosvobodilnega boja na območju Krškega, ki je bil objavljen v zborniku *Krško skozi čas 1477-1977* (Krško, 1977, str. 457-564). V zborniku *Med Bočem in Bohorjem* (1984, str. 247-278) je njegov prispevek o okupaciji na Kozjanskem. Objavil je tudi razpravo o nemški okupaciji Dravske doline in Pohorja (ČZN, 1990, št. 1).

Pri obravnavi Štajerske Ferenc ni pozabil na svojo ožjo domovino Prlekijo. Skupaj z Marjanom Žnidaričem je v samostojni publikaciji objavil *Pregled NOB na ljutomerskem območju* (Maribor 1979). V zborniku župnije Sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru (Ljutomer 1990) je objavil prispevek *Pod nemško okupacijo*. V prvi številki Zgodovinskih listov za leto 1996, ki jih izdaja Zgodovinsko društvo Ljutomer, je s komentarjem objavil orožniško poročilo o okupatorjevem vdoru v uporniško organizacijo v Prlekiji v jeseni 1941. Kratko, a tehtno oznako osvobodilnega boja v Prlekiji je Ferenc prikazal s spremno besedo v knjigi Draga Novaka Prlekija 1941-1945 (Ljubljana 1987).

Že iz tega, kar smo navedli o Ferenčevih monografijah in kar bomo še omenili pri Ferenčevih objavah virov, je razvidno, da je Ferenc v skladu s pomenom vojaških in političnih dogajanj v Ljubljani, na Dolenjskem in Notranjskem pri svojem preučevanju posvetil veliko pozornost navedenemu območju ter o njem objavil veliko razprav in člankov. Tu naj omenimo le Ferenčeve obravnave o Ljubljani v

letih 1941-1945. Napisal je pregled narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani (*Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, 1984, str. 403-437*), objavil obsežno razpravo o okupatorjevih racijah v Ljubljani leta 1942 (*Kronika 1981, št. 2, str. 183-228*) in obravnaval nemškega okupatorja v Ljubljani (*Ljubljana v ilegali, IV. knjiga, Ljubljana 1970*). Predvsem v zvezi s ponemčevalnimi ukrepi in sklepnimi operacijami je Ferenc pisal in objavljale vire o zamejski Koroški. Pisal je tudi o okupaciji Prekmurja in odporu proti njej ter objavil nekaj dokumentov o NOB v Prekmurju leta 1941. Kdor je doslej resno preučeval dogajanja v posameznih predelih Slovenije, ni mogel mimo Ferencovih del in tudi v bodoče jih bodo raziskovalci morali upoštevati.

Svoje raziskovalno in arhivistično delo je Ferenc, ki je leta 1959 opravil tudi strokovni izpit za arhivista, povezoval z obravnavami stanja, urejenosti in dostopnosti arhivskega gradiva za omenjeno obdobje in o tem objavil več prispevkov. Med drugim je objavil prispevek o arhivu tedanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki je sedaj dislocirana enota II Arhiva Republike Slovenije (*PZDG, 1960, št. 1*). Predstavil je *Gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem v arhivih zunaj Slovenije (Arhivi, 1978, št. 1)* in objavil prispevek *Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo (Arhivi, 1979, št. 1-2)*. Obravnaval je objavljane virov za zgodovino NOB v Sloveniji (*Kronika, 1969, št. 2*). Ocenil je zbornik *Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski ter drugo in tretjo razširjeno in dopolnjeno izdajo tega zbornika z naslovom Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Ocenjeval je tudi objave spominskih virov in med drugim knjigo Bogdana Osolnika *Z ljubeznijo skozi kruti čas ter analiziral vrednost Kocbekovih dnevnikov iz obdobja 1941-1945 kot zgodovinskih virov*.

Predvsem pa se je Ferenc uveljavil z objavljanimi viri. Od slovenskih zgodovinarjev se je največ ukvarjal z objavami virov za obdobje 1941-1945, objavil pa je tudi več virov za obdobje pred letom 1941.

Ferenc je sodeloval pri temeljnih izdajah virov o okupaciji in osvobodilnem boju na Slovenskem in med drugim pri najobsežnejši izdaji virov za omenjeno obdobje pri *VI. delu Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov*, v katerem so objavljeni dokumenti o vojni na Slovenskem. Pri slovenski izdaji omenjenega zbornika je bil član uredniškega odbora od 5. do vključno 15. knjige, pri petih od teh je bil odgovorni urednik. Sodeloval je tudi pri jugoslovanski izdaji tega zbornika. S sodelavci je pripravil prve tri knjige zbornika *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (Ljubljana 1964, 1966)*. Prav tako je s sodelavci pripravil zbornik virov *Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča (Ljubljana 1963)*. Bil je član uredniškega odbora treh doslej izdanih knjig *Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941-1945 (Ljubljana, 1959, 1961, 1963)*. Druga izdaja prve knjige je izšla 1966). Bil je glavni urednik slovenske izdaje Titovih zbranih del za obdobje 1941-1945 in urednik zbranih del Edvarda Kardelja. Pripravil je zbrana dela Borisa Kidriča iz obdobja 1941-1945.

Če ne bi upoštevali prvotnega namena in časa priprav prvih knjig že omenjenega Zbornika dokumentov in podatkov, ko še marsikaj ni bilo preučeno in ko tudi vsi pomembni dokumenti še niso bili evidentirani, bi lahko tudi prvim knjigam VI. dela omenjenega zbornika očitali razne pomanjkljivosti. Navedli bi lahko tudi pripombe k omenjenemu Zborniku fotografskih dokumentov in še

nekaterim drugim objavam virov. Pri zborniku virov, ki jih je Ferenc pripravil sam, pa je zgledno upošteval načela znanstvene izdaje virov, kar pri nekaterih objavah virov za obdobje 1941-1945 ni bilo vedno upoštevano (glej med drugim: Milan Ževart, Objavljanje poslovnih pisem žrtev za svobodo. Borec 1990, št. 5-6, str. 718-725). Najpomembnejši objavi virov, ki jih je pripravil Ferenc, sta vsekakor zbornika *Quellen zur nationalsozialistischen Etnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945. Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945 (715 str.)* in *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942 (518 str.)*. Navedena zbornika je izdala mariborska Založba Obzorja v svoji zbirki Documenta et studia historiae recentioris leta 1980 in 1987.

Kot je zbornik virov o nacistični raznarodovalni politiki najpomembnejša edicija virov o nemškem okupacijskem sistemu na Slovenskem in o nacistični raznarodovalni politiki, je zbornik *Fašisti brez krinke* najpomembnejši zbornik virov o italijanskem okupacijskem sistemu v Ljubljanski pokrajini. Navedena zbornika med drugim omogočata primerjavo nemškega okupacijskega sistema z italijanskim in kažeta na njune skupne značilnosti, a tudi na razlike ter potrjujeta dejstvo, da je bil končni cilj obeh okupatorjev glede usode Slovencev enak.

V zborniku virov o nacistični raznarodovalni politiki je Ferenc objavil 323 virov iz naših in tujih arhivov ter iz nemških uradnih listov in drugih službenih publikacij ter časnikov. Dokumente, ki so v zborniku objavljeni, hrani 16 arhivov; v Sloveniji največ arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor in dislocirana enota II Arhiva Republike Slovenije, v tujini pa Zvezni arhiv v Koblenzu. V zborniku so viri o nemškem okupacijskem sistemu v Sloveniji in nacistični raznarodovalni politiki. Kot smo že zapisali, je oboje med seboj tesno povezano. Na začetku pa je objavljenih 9 dokumentov oziroma spomenic o nemških imperialističnih pretenzijah v Sloveniji iz leta 1940. V zborniku je največ virov takih, ki pričajo o nacistični raznarodovalni politiki na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem južno od senžermenske meje, a v zborniku so tudi viri o raznarodovalnih ukrepih v zamejski Koroški in o nemškem okupacijskem sistemu ter njegovih namenih v tistih slovenskih pokrajinah, ki jih je po kapitulacije Italije zasedla Nemčija. V zborniku je tudi 17 dokumentov o krutih ukrepih in zločinih nemškega okupatorja v boju proti osvobodilnemu gibanju, ki so tudi bili povezani z nacistično raznarodovalno politiko. Razen petih v zborniku objavljenih virov so vsi neposredno nemškega izvora. Velika večina objavljenih virov je torej nastala pri načrtovalcih in izvajalcih nacistične raznarodovalne politike.

Tudi zbornik *Fašisti brez krinke* je Ferenc pripravil z njemu lastno natančnostjo in na osnovi poznavanja okupacijskega sistema tistega dela Slovenije, ki ga je Hitler aprila 1941 prisodil fašistični Italiji. Dokumente v tem zborniku je zaradi lažje in širše uporabe objavil v slovenščini, leta 1994 pa je izšel s Ferenčevo razpravo in dokumenti v italijanščini, torej so tudi dokumenti v zborniku *Fašisti brez krinke* objavljeni v izvirnem jeziku. Prevod je izdal Furlanski inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja z naslovom *La provincia 'italiana'. Documenti 1941-1942*. V omenjenem zborniku je Ferenc objavil 109 dokumentov, ki so nastali od 12. aprila 1941 do 30. decembra 1942. V zborniku *Fašisti brez krinke* so predvsem dokumenti, ki do tedaj niso bili objavljeni. Ni pa Ferenc vključil dokumentov, ki so nastali pred kapitulacijo Italije v letu 1943, in to zato, ker ni bilo na voljo takih dokumentov, ki bi bistveno dopolnili podobo italijanskega

okupacijskega sistema v Ljubljanski pokrajini, nekateri zanimivejši pa so bili že prej objavljeni. V opombah k objavljenim dokumentom, ki jih je prek tisoč, je Ferenc opozoril še na druge dokumente in navedel tudi odlomke iz njih.

Preveč prostora bi vzelo, če bi naštevali vse Ferenčeve objave virov od 1961. do konca leta 1996. Oris Ferenčevega objavljanja virov naj zaključimo z ugotovitvijo, da jih je objavljaj najboljši poznavalec arhivskega gradiva za zgodovino okupacije in odpora proti njej na Slovenskem.

Pomembno vlogo opravlja Ferenc kot urednik za zgodovino pri Enciklopediji Slovenije, in to za obdobje 1941-1945. Kot poznavalec piscev o tem obdobju je bistveno soodločal pri izbiri avtorjev za posamezna gesla ter pred objavo preverjal njihova besedila. Od vseh sodelujočih piscev prispevkov za obdobje 1941-1945 za Enciklopedijo Slovenije je napisal največ prispevkov. Ker smo že pri omembi njegovega dela pri Enciklopediji Slovenije, lahko navedemo še, da je Ferenc skupaj z M. Ževartom uredil slovensko izdajo *Enciklopedije druge svetovne vojne 1939-1945* (Ljubljana, 1982). Gre za prevod Encyklopedie de la Guerre 1939-1945, ki je leta 1977 izšla v Belgiji. Urednika sta imela možnost, da sta to enciklopedijo dopolnila z novimi gesli in opozorila na kar pomembne pomanjkljivosti in tudi netočnosti v izvirniku ter jih nekaj odpravila s popravki, dopolnitvami in delnim spreminjanjem besedila posameznih gesel ter hkrati opozorila na slabosti, ki so ostale tudi v slovenski izdaji. Ferenc je za slovensko izdajo napisal besedilo za nekaj nad 20 gesel.

Precej dela je Ferenc opravil pri recenzijah monografij in drugih del pred njihovo objavo. Njegove recenzije odlikujejo temeljitost in priznavanje dobrih strani ocenjevanih del, če pa je bilo treba, je Ferenc v svojih poročilih prispeval tehtne pripombe in predloge za izboljšanje besedil. Svoje pripombe je navedel jasno in brez ovinkov.

Ferenc je bil ves čas dejaven na več področjih. Pomemben je tudi njegov prispevek k muzejskim predstavitev obdobja 1941-1945. Uredil je več občasnih muzejskih in arhivskih razstav in sodeloval z več slovenskimi muzeji, ki obravnavajo novejšo zgodovino. Vedno je bil pripravljen pomagati s svojim znanjem in z nasveti muzejskim delavcem. Posebej je treba omeniti Ferenčevo postavitev velike in vsebinsko bogate razstave oziroma Muzeja slovenskih izgnancev, za katerega je zbral gradivo ter napisal scenarij in vodnik po razstavi (*Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici*. Maribor 1971, ponatis 1979). Ta razstava je sedaj bistveni sestavni del Muzeja političnih zapornikov, internirancev in izgnancev Slovenije v Brestanici.

Tisti, ki bo celovito obravnaval Ferenčevo delo, bo moral veliko prostora nameniti njegovemu udejstvovanju na pedagoškem področju. Leta 1975 je začel na Filozofski fakulteti v Ljubljani sodelovati pri podiplomskem študiju. Aprila 1981 ga je svet omenjene fakultete izvolil za rednega profesorja za zgodovino novejše dobe in od tedaj naprej do leta 1976 je predaval in opravljal seminarsko delo na Filozofski fakulteti. Za njegova predavanja, vodenje seminarjev in mentorsko delo velja, da v veliki meri temeljijo na lastnem raziskovalnem delu. Ferenc je imel več predavanj za študente in tudi za univerzitetne učitelje na več univerzah v tujini.

Poleg raziskovalnega dela je Ferenc kot zgodovinar opravljal razne funkcije. Naj navedemo le, da je bil dve leti predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo in tudi predsednik njegove sekcije za sodobno zgodovino. Z referati je sodeloval na številnih zborovanjih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev.

Leta 1979 ga je Jugoslovanski komite za zgodovino 2. svetovne vojne izvolil za svojega predsednika. To dolžnost je opravljal do leta 1984. V tem času je bil tudi član Mednarodnega komiteja za zgodovino 2. svetovne vojne. V zvezi s Ferenčevim delovanjem v omenjenem Mednarodnem komiteju moramo navesti še to, da se je Ferenc močno uveljavil v mednarodnih znanstvenih krogih zgodovinarjev in da je od slovenskih zgodovinarjev 2. svetovne vojne imel doslej največ referatov in razprav na mednarodnih znanstvenih posvetovanjih, kongresih in okroglih mizah in da je objavil za obdobje 1941-1945 največ razprav v tujih znanstvenih in strokovnih glasilih. Z objavljanjem svojih prispevkov v tujini in z objavo virov v zbornikih o nacistični raznarodovalni politiki in italijansko izdajo zbornika Fašisti brez krinke je največ opravil pri seznanjanju zgodovinarjev in tudi širših krogov v tujini z dogajanjem v Sloveniji. V zvezi s Ferenčevo vlogo pri seznanjanju tujine s slovensko zgodovino 1941-1945 je treba povedati še tole: kljub naši obsežni literaturi o okupaciji in odporu proti njej na Slovenskem ter o nasilju in zločinih fašističnih okupatorjev pri nas, med katero so tudi kvalitetna dela, je bilo to v tujini bolj malo znano in v zgodovinskih delih ni bilo dovolj upoštevano. Ferenc je veliko storil, da se je vedenje o dogajanjih na Slovenskem v letih 1941-1945 povečalo tudi zunaj Slovenije.

Tone Ferenc je v gimnaziji razmišljal o raznih poklicih (profesor matematike, diplomat). Za slovensko zgodovinopisje je zelo dobro, da se je odločil za študij zgodovine.

Milan Ževart

EIN UMRIS DER FORSCHUNGSARBEIT VON TONE FERENC

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Wissenschafts- und Archivrat, der ordentliche Universitätsprofessor Tone Ferenc zählt zu jenen slowenischen Historikern, die die umfangreichste Bibliographie vorweisen können. Seine ersten Abhandlungen wurden im Jahre 1957 und sein erstes Buch in 1967 veröffentlicht. Anfang 1997 umfaßte seine Bibliographie 646 Einheiten, davon zahlreicher wissenschaftliche Abhandlungen und Fachaufsätze, Veröffentlichungen der Quellen, Berichte, Rezensionen und andere Beiträge. Weiters muß berücksichtigt werden, daß Tone Ferenc Mitglied zahlreichen Redaktionsausschüssen von wissenschaftlichen und Fachzeitschriften, sowie auch selbständigen Publikationen war. Nur seine vier umfangreichsten Bücher, bzw. Monographien von denen eine noch nicht beendet ist, und die zwei bedeutendsten Quellenpublikationen bringen es auf über 5100 Seiten. Dabei geht es bei seiner Arbeit nicht so sehr um den Umfang, sondern viel mehr um die Bedeutung, die sie für die slowenische Geschichte des zweiten Weltkrieges hat. Besonders wichtig für die Slowenen sind die Resultate seiner Forschung der Okkupationssysteme und der Entnazionalisierungspolitik auf dem slowenischen Gebiet zwischen 1941-1945.

Das Hauptmerkmal der Forschung und des Schreibens von Tone Ferenc liegt darin, daß sie auf außerordentlich ausdauerndem und systematischem Sammeln der Quellen und Bearbeitung umfangreicher Geschichtsmaterialien basieren. Die meisten seiner Arbeiten befassen sich mit der Zeit zwischen 1941-1945 in Slowenien, bzw. mit der Okkupation und dem Kampf gegen die Besatzer. Das Geschehen auf dem slowenischen Gebiet betrachtete er immer als Teil eines breiteren Kontextes. Dabei schöpfte er nicht nur aus der Fachliteratur, sondern leistete auch umfangreiche Forschungsarbeit. In seinen Arbeiten über den zweiten Weltkrieg in Slowenien befaßte er sich sowohl mit dem ganzen ethnischen Gebiet, als auch mit einzelnen Provinzen und kleineren Gebieten. Als der beste Kenner des Archivmaterials über die Geschichte der Besatzung und des Widerstands in Slowenien, erledigte Ferenc die größte Arbeit mit der wissenschaftlichen Publikation der Quellen für den Zeitraum 1941-1945; dazu veröffentlichte er auch mehrere Quellen, die sich mit der Zeit vor April 1941 befassen und solche, die für die Erforschung der Geschehnisse nach April 1941 von Bedeutung sind.

Neben seiner umfangreichen wissenschaftlichen Arbeit war Ferenc auch auf anderen Gebieten tätig, die mit seiner Grundtätigkeit im Zusammenhang stehen. Bedeutend ist unter anderem sein Beitrag zu den Museumsausstellungen über die Zeit zwischen 1941-1945. Auch für seine pädagogische Tätigkeit gilt es, daß sie größtenteils auf seiner Forschungsarbeit beruht.

Ferenc hat sich auch international einen Namen als Historiker gemacht. Von allen slowenischen Historikern, die sich mit dem zweiten Weltkrieg befassen, nahm er mit seinen Referaten und Beiträgen an den internationalen wissenschaftlichen Treffen am häufigsten teil. Zwischen den Jahren 1979-1984 war er der Vorsitzende des ehemaligen jugoslawischen Komitees und Mitglied des Internationalen Komitees für die Geschichte des zweiten Weltkrieges. Die Arbeiten von Tone Ferenc sind aus der Behandlung des zweiten Weltkrieges in Slowenien nicht wegzudenken.